

O du – tiltaleformer hos Ewald

Af Jan Rosiek

This essay discusses modes of address in the works of the Danish eighteenth-century writer Johannes Ewald in relation to rhetoric and speech-act theory. The theory of apostrophe in classical rhetoric, modelled on courtroom proceedings, is supplemented with its resurrection in the deconstructive criticism in the 1970s in Jonathan Culler and Paul de Man, who were interested in the non-referential dimensions of language, mainly in post-Enlightenment poetry. Apostrophic poems have mainly been concerned with three themes: religion, love and (in romantic writers) reconciliation with nature. In technical terms, apostrophe has been defined as dependent on the exclamation »O«, the second person address and the ontological status of the addressee as absent and inanimate. These thematic and technical features are exemplified in works by Ewald, leading to a proposal for a classification of addressees in his poems. Relating apostrophe to speech act theory reveals that most verbs in apostrophes belong to the category of exercitives (Austin) or directives (Searle). The essay concludes by mapping the varieties of the grammatical analogy of apostrophe, namely imperative, and its manifestation in prayers and rhetorical questions.

Ganske mange af Ewalds digte har andenpersonstiltaler, og kun få af de kanoniserede klarer sig uden, måske ingen i den udgave af *Samlede Skrifter*, der blev udgivet i digterens levetid. Vigtigst blandt de tiltaleløse digte er uden tvivl »Natte-Tanker«, det posthumt offentliggjorte digt, som også og ikke tilfældigt er en af Ewalds mest fremadpegende tekster. Inden jeg ser nærmere på tiltaler i digtene, vil jeg kort strejfe prosaen, fordi tiltalen der, modsat i poesien, netop er en undtagelse, og således kan give en god introduktion til tiltalens særlige status.

Før »Fortalen« til *Samlede Skrifter* er der en tilegnelse »Til Kongen«, »ALLERNAADIGSTE KONGE!« fra den »allerunderdanigste Digter«. Selve fortalen er »Til Læseren«, som dog kun omtales i tredje person. Tiltalt i anden person er kun justitsråd Carstens, »Ædle, store Mand!«,¹ som var Ewald en konstant ven i Det smagende Selskab, og »Digtekonsten«: »Hvor opfyldt er [mit Hjerte] ikke i dette Øieblik af alt det, der kunde siges til din Forherligelse, du Levning, du Præg af vort himmelske Udspring!« (176).

I *Levnet og Meeninger* (skrevet 1774-1778) har vi flere interessante tiltaler. De fleste melder sig i forbindelse med den skrivendes rus på højen ved Elben. Her genkalder han sig tidligere tiltaler til sine fraværende familiemedlemmer, moderen, stedfaderen og broderen. Derudover er der det skrivende øjeblikks fatiske tiltaler, der skal sikre, at der er hul igennem ud af teksten, neutralt til »mine Herrer« og »Læsere«, »min Herr Quæsti-

oturius«,² aggressivt-apologetisk til »Herr Moralist« (LM 137). De er, *narratee*-roller, som det står enhver empirisk læser frit at træde ind i, selv om især den sidste ikke er særlig attraktiv. Videre er der en række litterære skikkelser, der deler sig mellem importerede (Herr von Thundern-Trunk, Caspar MaurenBrecher) og selvopfundne (myn Heer van Watersous), der indgår i forskellige humørfyldte passager. Også Vinen bliver tiltalt i denne toneart.

Mere alvorligt og lidenskabeligt bliver det i tiltalerne til Høyen (»du yndigste blant Høyene!«) (LM 98) og Gud (»du de sande Dyders Kilde, de reene Glæders Udspring!«) (LM 99), men først og fremmest i de mange henvendelser, inklusive citater, til Arendse, den elskede hjemme i København. Første optræden med navns nævnelse demonstrerer på bedste vis den figur, som vi ikke kan komme uden om, når vi taler om tiltaleformer, nemlig den, som retorikken kalder apostrofe, bort-venden. Vi finder her en klassisk apostrofisk situation: » – Verden døde for mig, og jeg følte kun Arendse! – Elskværdigste, himmelske Pige!« (LM 118). Det, der er her og nu i nærheden, forsvinder og jegets opmærksomhed og sprog vender sig mod noget fraværende.

Den klassiske retorik tænker apostrofen som moment i en retssag, der involverer tre størrelser: en advokat, der taler til dommeren og tilhørerne. Apostrofebegrebet skal indfange den talendes venden sig bort fra dette publikum for at tiltale fraværende eller ubesjælede personer, ting, ideer osv., som om de var levende og nærværende. I *Elemente der literarischen Rhetorik* (1963) opregner Heinrich Lausberg fire arter tiltalte (i grammatisk, ikke juridisk henseende): 1) (oftest nærværende) modstander, 2) fraværende personer (overjordiske, fantaserede), 3) genstande: geografiske og meteorologiske fænomener, abstrakter, krops- og sjælsdele, 4) kollektiver.³ Vi må spørge hvad der sker og hvorledes, når denne situation overføres til den litterære teksts kommunikationssituation med dens implicitte forfattere, fortællere, *narratees*, implicitte og empiriske læsere, men først er det nyttigt at skitsere apostrofens tematik og dens position i nyere litteraturkritik og forskning.

Tematisk

Den klassiske apostrofiske form er oden. Ewald skrev mange oden, der indeholder apostrofer, fx »Rungsteds Lyksaligheder«, »Til Sielen«, »Poenitenten«, »Til Hans Kongelige Høihed Arveprinds Frederik«. Den sidstnævnte tiltaler dog »Efterslegten« snarere end prinsen, et tegn på Ewalds

mæcenat-uvilje og fremtidssvangre kanon-vilje. Bortset fra oden falder apostrofiske digte primært inden for to områder, nemlig religion og erotik, især bønner og kærlighedserklæringer af varierende intensitet.⁴ For eksempel anvender 134 af Shakespeares 154 sonetter apostrofer, 100 heraf tiltaler kvinden eller vennen. Ewald har en række apostrofiske religiøse digte (»Hellige, Hellige, Hellige Gud« (136)), men »sande« kærlighedsdigte skorter det på, som han selv bemærker i oden til M(oltke): »Mig har Krigslyd og Vinen og Elskov (...) aldrig / fyldt med Sang« (90). Hans erotiske apostrofer skal findes i *Levnet og Meeninger*, i henvendelserne til Arendse, bl.a. denne, der ophøjer deres kærlighed til at være en del af skabergudens plan:

Elsk, elsk, elsk, raabte enhver af hendes Miner – Naturen, Himmel og Jord forsvandt, og mit svulmende, smeltede Hjerte sank i et bundløst saligt Svælg af unævnelig Kjærlighed – O min Arendse! – Du var mig vist tiltænkt af den der dannede os begge – Hvi har da nu en anden dig? (LM 138).

Ud over religion og erotik finder man en tredje tematik i apostrofiske digte i romantikken, hvor den fra naturen fraspaltede digter søger at etablere en forsoning mellem subjekt og natur, at fremskrive situationer, hvor naturen forvandler sig fra Den til Du, fra objekt til korrespondent. I dansk romantik kan man pege på fx Staffeldts »Til Naturkraften« og Oehlschlägers »Morgen-Vandring« (*Langelands-Reise*) som eksempler på denne forsoningsvilje.⁵ Apostrofens teoretiske genopdagere, Jonathan Culler og Paul de Man, henter de fleste af deres teksteksempler blandt netop denne type romantiske eller efter-oplysnings-digte, der, med Cullers ord, anvender apostrofen til »poetisk villedede forsoninger af subjekt og objekt«.⁶ Forsoning med naturen er imidlertid et særligt romantisk anliggende, som ikke interesserer klassisister, fx Ewald, og kun de romantisk sindede blandt modernisterne.

Apostrofens genopdagelse i 1970'ernes retorisk-dekonstruktive kritik

I et essay fra 1977, »Apostrophe«, bemærkede Culler, at figuren var fortrængt fra og i den litterære kritik, selv når denne behandlede oden, den mest apostrofiske af alle genrer.⁷ Culler udskød i sin tid definitionen af apostrofe og gav i stedet en række eksempler, som han mente »ville være

apostrofer ud fra en hvilken som helst definition« (Culler 137). De fleste af hans eksempler viste sig at indeholde selvhenvisende etableringer af den skrivendes poetisk-profetiske identitet og fejringer af digtningen selv som begivenhed, dvs. fejringer af selve tiltalen eller apostroferingen, som forlener den skrivende digter med autoritet. Culler var mest interesseret i anråbelser, besværgelser, påkaldelser af musen, og gjorde meget ud af at se disse påkaldelser som en art kaldelser. Sammenhængen mellem påkaldelse af musen eller sangersken og digterkald er også hyppig hos Ewald. Jeg har nævnt apostrofen til digtekunsten fra »Fortalen«, men der er mange andre. Jeg vælger her at citere begyndelsen af »Klage-Sang over Skiødehunden: Maske«:

Bland Muse, bland din Graad med Arabelles Taarer!
 For Efterslægten klag den fromme Piges Nød! –
 Hyl, at Barbarer selv, og følesløse Daarer
 Maae gyse ved din Sang, og hendes Yndlings Død! – (63).

Her etableres digterjegets høje status, og vi bemærker igen den hyppigt genkommende appel til efterslægten, dvs. en besværgelse af den skrivendes kanoniske status.

Flertallet af Cullers eksempler indeholder udråbet eller interjektionen »O«, og de, som ikke gør, anvender til gengæld »du« eller »I«. Den type vendinger har vi også til overflod i Ewalds tekster. I indekset til den moderne seksbindsudgave af *Samlede Skrifter* findes atten digte med titlen »Til X.X.«. Digtene, der begynder »O du«, kan ikke tælles på en hånd. I alt er der over 200 forekomster af vendingen »O du« i den moderne udgave, hvis man medregner såvel digte som dramatik og prosa.

Culler funderede i sit essay over, hvorfor apostrofen var blevet fortrængt eller undertrykt og foreslog, at det var fordi den er pinlig eller skaber forlegenhed. For så vidt lyrik indebærer et sublimt kald, bliver læseren forlegen eller pinligt berørt over digterens paradering af sin egen højere kaldelse. Culler sluttede i dekonstruktivt tonefald med at konstatere, at lyrikken mister anseelse, når den ønskede transcendens viser sig at bero på en trope, der ikke kan skjule sin egen kunstighed (Culler 152). Jeg ville tilføje, at det sublime faktisk altid er pinligt, og aldrig gør sig i de daglige samtalers magtmålinger og -justeringer. Det sublime har brug for den plads og den tid, som tilstås i poetisk sprog og form. Her overhøres digteren (hvis han er heldig), og læseren behøver ikke give svar og digteren ikke stå til øjeblikkeligt ansvar.

Man kunne også fremføre en mindre ophøjet forklaring: apostrofen ser som enhver ytring ud til at være henvendt til nogen, og det skaber forlegenhed, hvis den tiltalte ikke tilhører normale adressater, dvs. mennesker, der er nær nok til at høre eller i det mindste eksisterer andetsteds. Vi kender alle det pinlige og forlegne i at møde »enetalende tosser« på gaden. I den eskalerende mobiltelefonis tidsalder er der muligvis en omvurdering på vej i den henseende, så vi måske kan forvente en renæssance for apostrofen. Her nærmer skizofreni og hypermodernitet sig hinanden.

Den amerikanske dekonstruktions faderfigur, Paul de Man, behandlede apostrofen i to berømte essays, »Autobiography as De-facement« (1979) og »Hypogram and Inscription« (1981).⁸ Culler gjorde ikke sin pionerstatus en tjeneste ved at citere fra disse tekster, da hans essay blev genoptrykt i bogform i *The Pursuit of Signs* (1981). De Man præsenterer i sine tekster apostrofen som en forstyrrelse, der forhindrer ethvert forsøg på at reducere lyrikken til mimetisk beskrivelse. Han kobler apostrofen med prosopopeiaen, etymologisk: ansigtsgivning, men basalt defineret peger den mod ting og begreber, der optræder som talende og handlende personer. Ifølge de Man implicerer den apostrofiske tiltale logisk den tiltaltes mulighed for at svare, ergo også personificering og antropomorfering. Apostrofens traditionelt tilskrevne evne til at gøre noget fraværende nærværende gør det muligt for de Man, i essayet om selvbiografi, at igangsætte en af sine velkendte rutsjebaneture igennem prosopopeia og katakres med endestation i det materielle bogstav som bevis for repræsentationens illusoriske karakter. Målet er, som altid, »at undersøge figurens autoritet« (de Man 50), i dette tilfælde apostrofens ontologiske og epistemologiske status. Selv om der visse er et spændt og spændende forhold mellem apostrofe og prosopopeia, indbefatter den første ikke nødvendigvis den sidstnævnte, som de Man gerne vil overbevise os om. Jeg vender senere tilbage til prosopopeia.

Opsummerende kan vi sige, at apostrofen i 1970'erne dukker op som et presserende problem for poetikken på grund af en generel interesse for sprogets ikke-referentielle dimensioner, hos Culler som selvhenvielse, hos de Man som en problematisering af sprogets muligheder for repræsentation overhovedet. Jeg vil nu tage et skridt tilbage til den retoriske tradition for at søge et andet diskussionsgrundlag, der ikke først og fremmest er interesseret i henvisningsforhold og sikring af erkendelsens gyldighed. Ewalds tekster falder uden for den af Culler og de Man foretrukne

epoke. Hans tekster skrives før det romantiske paradigme, hvor den ideale æstetiske transaktion er læseren overhørende den ensomme digters sjæleudtryk. De er heller ikke modernistiske, hvor digtet foregives at være sprogets autonome og upersonlige manifestation. Ewald befinder sig ubekymret i en retorisk tradition, og hans digte artikulerer som oftest deres kommunikationssituation.

Der er således mange eksplicite tiltaler af læseren hos Ewald, men en sådan skaber ikke det patosfyldte moment, som motiverer den poetiske iscenesættelse af og den poetologiske interesse for apostrofen. Det er tydeligt i *Levnet og Meeninger*, hvor passagerne med Høyen og Arendse er patetiske højdepunkter, der bryder med den prosaiske progression. Og det er tydeligt, at henvendelserne til læseren og hr. moralist vækker mindre interesse i en apostrofisk sammenhæng. De indgår i hjemlige, fortrolige kommunikationssituationer, der umiddelbart kan genkendes som varianter af dagligsprog.

Men kun poesien kan slippe afsted med »Udrust dig, Helt fra Golgatha!« (106) eller »taus og Mørk som du / Guddommelige Nat o Yongs Veninde« (115). Apostrofen drejer sig derfor ikke bare om tiltale, men snarere om en venden sig bort fra verden, herunder den implicite læser, for at tale til fænomener, der har et interessant mellemværende med nærvær/fravær, herunder også den tidslige version af denne dikotomi, liv og død.

Definitioner

Retorikken indrangerer sædvanligvis apostrofen under syntaktiske figurer, men alligevel har spørgsmålet om adressatens nær- eller fravær domineret de poetologiske refleksioner over apostrofen. Andre træk er også hyppigt dukket op i diskussionen, og jeg vil her koncentrere mig om tre aspekter af apostrofen: retorisk som udråbet »O«, grammatisk som en tale henvendt til anden person og ontologisk som spørgsmålet om adressatens nærvær eller fravær samt dennes besjælede eller ubesjælede status. Jeg vil illustrere med den efterhængte strofe til »Udrust dig«, som samler alle tre inden for ganske få linjer, og det sker ikke ofte hos Ewald:

O Herre! Forund mig Liise og Roe;
Men revser du mig med Smerte,

Da lær mig at taale – at bede – og troe,
Og JESUS opfylde mit Hierte (107).

Det er vigtigt at huske, at ingen af disse komponenter, udråb, vokativ, og fraværende-ubesjælet, er nødvendige for at have en apostrofe, ligesom det omvendt gælder, at de hver især ikke i sig selv er tegn på apostrofe.

De sikre patosvækkere, O-vendingerne, optræder hyppigt hos Ewald, men han anvender også apostrofer uden »O«. Tænk blot på »Udrust dig, Helt fra Golgatha!« eller den påtrængende apostrofe, der er henvendt til »Min Bendsen« *in flagranti*:

Min Bendsen naar Englernes Ild
opvarmer og smelter dit Bryst
naar Sandsen og Tanken er vild
og Siælen forgaar i sin Lyst
Naar Venus gør følelsen Varm
da send fra den snee hvide arm
et smagtende smil til din Ven –
og Glem ham fortryllet igien (116).

På samme måde gælder det, at »O« ikke altid er apostrofisk. Det er ofte men ikke altid ledsaget af tiltale, men kan også bare være et adresseløst udbrud, jubel eller klage, som i følgende sammenstillinger af overvældende følelser, der kun vanskeligt kan betragtes som henvendelser med henblik på respons:

O fremmede Glæde,
Som klemmer mit Bryst!
O Taarer, som væde
Mit hærdede Øie!
O Glimt af den Høie!
O salige Lyst! (49)

O Angst som overfalder mig! –
O gresselige Tanke! –
(...)
O Dag hvorfor jeg gruer! –
O Time, svanger af min Død
O Øyeblik, som Almagt bød
At kalde mig for Thronen – (132).

Adressater

Mange moderne digtere, således fx T.S. Eliot og Gottfried Benn, har nævnt, at digteren ofte taler til sig selv⁹ og dermed ikke henvender sig til nogen – bestemt, og dermed til enhver, ikke til alle, som Jørgen Gustava Brandt engang bemærkede. Men sådan er det ikke hos Ewald, der som nævnt kun har få digte uden tiltaler af en eller anden art. Det vokative aspekt, henvendelsen til den anden, fører os hen til klassificeringen af adressater.¹⁰

Hvis vi medtænker analogien til apostrofens oprindelige model, den juridiske proces, må vi dog først overveje, hvem den poetiske apostrofe vender sig bort fra. Culler bidrog ikke til løsningen ved at foreslå, at apostrofen vender sig bort fra »empiriske tilhørere« (Culler 138). J. Douglas Kneale hævder i forlængelse af Culler (og andre ældre teoretikere), at indledende tiltaler ikke kan regnes som egentlige apostrofer, fordi de ikke iscenesætter nogen vending.¹¹ Med tanke på fx »Til Sielen« må man svare: hvis oderne falder bort, bliver apostrofens materiale og også interessen for den kraftigt reduceret. Eller man kan tilslutte sig Cullers senere ide om »a default option of lyric adress« (Richardson 380, n. 6), en slags forudsat, neutral tiltalekonvention, en grundsituation, der ikke behøver være ekspliciteret. Det er nemlig ikke den empiriske, men snarere den implicitte læser, apostrofen vender sig bort fra.

Heller ikke tiltalen af *narratees*, de i teksten eksplicit nævnte læsere, er apostrofisk, da der ikke er tale om nogen vending, men blot om en eksplicitering af den implicitte læser. Det er i parentes sagt måske derfor, mange har glemt at inddrage retoriske spørgsmål i diskussioner af apostrofen. Retoriske spørgsmål er rettet mod den medvidende implicitte læser, om denne nu træder tydeligt frem i teksten eller ej. Som John Stuart Mill foreslog og T.S. Eliot bekræftede, overhører man poesi: »en del af fornøjelsen ved poesi er fornøjelsen ved at overhøre ord, som ikke er rettet mod os« (Eliot 100). Derfor vil jeg ikke sige noget om tiltale af læseren, en instans, der måske nok er ontologisk fraværende men tekstuel nærværende.

Skarpsindige litteraturtænkere, som fx Paul de Man eller Maurice Blanchot, mente principielt, at skrift altid allerede indikerer tingens død eller fravær, ergo at også al tiltale apriori er apostrofisk, henvendt til noget fraværende. Denne skrifteori skal jeg ikke tage stilling til her, men vil i stedet søge at skelne mellem forskellige adressater for apostrofen, uafhængigt af deres ontologiske status, selv om det jo sandt at sige er den, der først og fremmest er på spil i apostrofen.

Fraværskriteriet har placeret apostrofer i nærheden af quasi-troper som besjæling og antropomorfering, og ikke mindst prosopopeia.¹² Kravet om fravær eller ubesjælethed kunne friste til at lade den opsluge af personificering, prosopopeia eller blot enhver enkel besjælingsmetafor. Apostrofen taler måske til nogen, der ikke kan svare – i lyrik svarer de aldrig alligevel. Apostrofen tilstræber ofte at realisere en prosopopeia, men løber uvægerligt ind i et fejlslag.

Jeg vender mig nu i første omgang bort fra apostrofen for at se på tiltaler generelt. Med andre ord, jeg suspenderer i første omgang spørgsmålet om, i hvilken forstand nogen adressat overhovedet kan siges at være nærværende i en tekst. Jeg vil først nævne, at en fuldstændig undersøgelse af adressaterne også måtte tage stilling til de generelle spørgsmål om forholdet mellem taler og tiltalt. Er den ene overlegen? I hvor høj grad? Har vi at gøre med ydmyg bøn til den almægtige? Det kan vi se i Ewald-tekster som »Poenitenten«, men ikke i »Til Sielen«. Bønnen kan være på skrømt, ironisk underdanig, som fx i digtet om skødehunden Maske: »Bland, Muse«. Vi finder også satiriske udfald, som fx mod hr. ThundernTrunk i *Levnet og Meeninger* og i flere af de afsnit, hvor vinen spiller en ikke ubetydelig rolle. En måling af magtforholdet mellem skriver og tiltalt har stor betydning for tonefaldet og dermed for forståelsen af teksten som helhed.

Den afgørende skelnen i forhold til adressaterne drejer sig om, hvorvidt de er levende-besjælede eller døde-ubesjælede. Hvis de er levende væsener, kan de rangeres i forhold til grader af (forestillet) nærvær og nærhed. Adressater kan således være til stede i det fiktive univers eller i den virkelige verden (som i lejlighedsdigtene til bryllupper og fødselsdage) og således ikke opfylde standardkriteriet. Man kan tage alle med, hvis man som de Man mener, at intet i sprog nogensinde er virkelig nærværende »i fuldt ontologisk forstand« (de Man 48). Det er naturligvis bogstaveligt talt sandt, men standser jo også enhver videre diskussion. Mere interessant er spørgsmålet om den tiltaltes nærvær i datidens poesibøger, stambøgerne, hvor gæster indførte vers til erindring om besøget. Er værten nær- eller fraværende i »Haab og Erindring«: »min Schleppegrell«? I et digt til en anden af vennerne, »I Abrahamsons Stambog«, tiltales ikke ejeren, men, karakteristisk, musen og hoben.

Man må være særlig opmærksom i forhold til henvendelser til den talende selv eller dele af denne, det, der kan betragtes som en art selv-tiltalt eller indre dialog. Somme tider er det uklart om det tiltalte du er lig med eller inkluderer den talende selv, som det ofte vil være tilfældet i udtalt

kristne digte, der netop henvender sig til enhver kristensjæl. »Da jeg var syg« illustrerer dette forhold på bedste vis. Her tiltales først »Du første Mand«, dvs. Adam, derefter »Min Siel«, og sluttelig forbindes de i »O Adams Barn!« (37f.).

Vender vi os nu mod døde eller ubesjælede adressater, apostrofens mest uomtvistede felt, findes der ikke-menneskelige, fx ofte den talendes egen produktion, tekster, sange osv. Andre hyppige adressater er naturlige fænomener, tiden, hos Ewald ofte dagen, eller dyr. Jeg vil citere udgangslinjerne i sørgesangen over Maske, som formentlig er et unikum i verdenslitteraturen. Det er henvendt til en overlevende hund med opfordring til at undlade en bestemt handling på Maskes grav, som en hund ellers per instinkt ville være fristet til:

Staae stille Hund, og hyel, ved denne haandfuld Aske,
Som da den havde Liv, var Arabelles Lyst;
Men væ dig! – om du fræk besmitter Støv af Maske
Som en elskværdig Mund saa tit har roest og kyst! – (67).

Denne afslutning er en herlig parodi på »Sta, viator!«, den klassiske opfordring til meditation over livets tidslige vilkår, det *memento mori*, som ofte pryder gravskrifter.

Vigtigst er alle de døde menneskevæsener, der tiltales, fra offentlige figurer over venner til døde elskede. I mæcenatets tidsalder er det et særligt problem, hvorvidt en given tekst er skrevet på bestilling eller på subjektiv erfaring. Blandt de første finder vi de såkaldte nytårsdigte til »en Moder«, »en Fader« (123-129), der ikke skal fortolkes biografisk. Ewald har en tendens til at tiltale afdøde i bestillingsdigtene meget fyldigt, fra Madam Jakobsen i Rungsted og fremefter. Disse sørgedigte er ofte skrevet i de efterlattes navn, således fru Rahbeks søn (19) eller menigheder, der har mistet deres præst (118, 120). Det er påfaldende, at det kendteste og formentlig mest inderligt oprigtige sørgedigt, nemlig »Taarer ved Herr Frederik von Arnshachs Grav« er yderst tilbageholdende med apostrofen. Faktisk er der kun en lille, indskudt apostrofe, der sniger sig ind i det ellers tolv strofer lange digt: » – o Du, som var min Glæde / Hvor er du? – « (40).

Hvis fraværskriteriet holdes strengt i hævd som konstitutivt for apostrofen, fører det ofte vidtgående perspektiver med sig. Tænk fx på »Til Sielen«. Om tiltalen her er apostrofisk afhænger jo af, om man tilskriver sjælen faktisk nærvær eller ej. En retorisk klassifikation bliver her et trosanliggende. Der er således særlige problemer forbundet med overna-

turlige eller religiøse adressater. Her vil troende nok plædere for en vis form for nærvær, fx i bønner, ikke mindst når vi er i pietismens område, hvor Jesus er en særdeles nærværende figur. Frelseren er jo ikke død, men genopstanden, den levende Jesus i hjertet.

Det er som nævnt et vigtigt element i de Mans apostrofeteori, at prosopopeiaen er apostrofen iboende, at enhver tiltale tillægger den tiltalte evnen til at svare. Hos Ewald resulterer det imidlertid ikke i, at den tiltalte faktisk får ordet. Dog er der måske en enkelt undtagelse, hvor digteren lader Jesus tale, i gadevisen: »En nye aandelig Sang, hvori indføres Forsonerens Jesu Christi kierlige Advarsel til dem som fristes af de onde og ulyksalige Tanker at ville forkorte deres eget Liv« (83-89). Her introducerer Ewald i de første tre strofer Jesus, eller rettere »ham, som i Gethsemane / Skreg angstfuld: Gud«, som så udfolder sin advarsel i de efterfølgende 29 strofer. Man kan nok have sin tvivl om, hvorvidt en potentiel selvmorder ville have åndsnaerhverelse til at komme igennem alle 192 vers. En prosaisk gudløs retoriker ville nok klassificere Jesus-figuren som prosopopeia, men når Jesus gives ansigt og stemme i selvmordsdigtet, er der for en troende pietist formentlig ikke tale om apostrofe, men om en vellykket prosopopeia. Jesus-replikken kan klassificeres som en citeret prosopopeisk apostrofe, der iscenesætter en tale fra (hinsides) graven, og dermed lancerer problemer, som jeg blot vil gøre opmærksom på, men ikke sige mere om i denne sammenhæng.

Talehandlinger

Hvis vi nu kaster et blik på de verber, der er knyttet til tiltalerne, konstaterer vi først, at den mere snævert definerede apostrofe bevæger sig hinsides det rene udråb, det tiltaleløse O. Med dens henvendelse til noget fraværende tilsigter apostrofen ikke en mimetisk-referentiel afbildning af sagforhold i verden. Den synes således at understøtte den engelske nykritiker I.A. Richards' indflydelsesrige skelnen mellem det videnskabelige sprogs referentielle udsagn og det poetiske sprogs emotive pseudo-udsagn. En nyere videretænkning af sprogets status finder vi i talehandlingsteorien, hvis ophavsmand, J.L. Austin, netop ønskede at komme hinsides den teoretiske opfattelse af sprog som udsagn, der enten var sande eller falske. Hans Harvard-forelæsninger fra 1955 blev suppleret og udgivet i 1962 som *How To Do Things With Words* (oversat til dansk: *Ord der virker* (1997)).

Forskellen mellem udsagn om verden og sprog, der handler, giver indledningsvis anledning til en skelnen mellem konstativer og performativer, men denne dikotomi opløses i løbet af forelæsningerne til fordel for en tredeling af ords virkning eller kraft (*force*): lokution (at sige noget), illokution (at gøre ved at sige) og perlokution (at påvirke ved at sige). Austin slutter af med at opstille en tentativ taksonomi over kategorier af illokutionær kraft. Der er fem, som jeg kort eksemplificerer i parenteserne: verdiktiver (dømme), eksercitiver, kommissiver (forpligte sig), behabitiver (forholde sig til) og ekspositiver (ræsonnere). Den netop afsluttede sætning er eksempelvis et ekspositiv. Austin bevæger sig ind i nyt terræn her, med mange glidende overgange og usikkerheder. Jeg har undladt at eksemplificere eksercitiver, fordi den indeholder så modsatrettede talehandlinger som ekskommunikere og bønfalde, men også fordi det står klart, at de fleste handlinger og hensigter i apostrofiske vendinger tilhører kategorien af eksercitiver, således »beordre, bønfalde, bede, besværgе, tigge, plage«. Eksercitiv defineres som »en afgørelse eller et partsindlæg til fordel for eller vendt imod en bestemt handlemåde [*course of action*]«. ¹³ Vi kunne tale om et advokatur for handlemåde, eller hvorfor ikke genopvække ideologikritikkens favoritord, »handlingsanvisning«. Det er ikke helt problemfrit, som vi straks skal se.

Senere har John Searle kritiseret Austin for reelt at have lavet en liste over »illokutionære verber«, ikke »illokutionære handlinger«. ¹⁴ Han har derfor opstillet sin egen fem-gruppe af kategorier, der tager ideen om illokutionær kraft alvorligt, og hele tiden medtænker muligheden for kraftens virkning uden eller før dens sproglige ytring. Searle udelukker en af Austins kategorier (ekspositiver) og raffinerer og omdøber de fire andre. Verdiktiver bliver til to selvstændige kategorier, »assertives« (påstande) og »declarations« (erklæringer), eksercitiver bliver til »directives« (direktiver), kommissiver til »commitives« (fx løfte) og behabitiver til »expressives« (fx undskyldning, tak). Direktiver er »talerens forsøg (...) på at få lytteren til at gøre noget« (Searle 13), en mere præcis men også mere insisterende definition end Austins. Searle betragter spørgsmålet som en underafdeling af direktiver, fordi den adspurgte forventes at svare. Det gælder generelt, at direktivernes succes (*felcity*) afhænger af den tiltaltes faktiske respons. ¹⁵

Her må jeg indskyde, at Austin undtog poesi fra teorien. Poetisk sprog betragtes, med Austins berømte vendinger, som »nedtoninger, parasitær brug osv., forskellig 'useriøs', 'uegentlig' og 'unormal' brug«. Han tilføjer: »det er ikke hensigten at få nogen til at gøre noget« (Austin

127/104). Som også den engelske digter W.H. Auden vidste, får poesi ikke noget til at ske.¹⁶ Manglen kan imidlertid også vendes til noget positivt: digte får intet til at ske, og intet er, som fx Henrik Nordbrandts og Paul Celans digte viser, et meget interessant poetisk stof.

Richards' ide om poetisk sprog som emotivt kan oversættes til Searles »expressives«. Det er jo ikke en ukendt ide, at poesi »kun« giver udtryk for følelser, stemninger og holdninger, og dermed ikke byder på alvorligt mente påstande, erklæringer eller forpligtelser. Digte hverken ønsker sig eller besidder således perlokutionær kraft, eller i hvert fald meget sjældent. Skønt digte nok kan betragtes som henvendelser, er de sjældent handlingsanvisende. Apostrofen ligner måske et eksercitiv eller et direktiv, men den forventer intet svar og ingen handling. Forventningen om den tiltaltes respons er på forhånd skuffet. Den fejlslagne prosopopeia, som jeg talte om tidligere, er således måske slet ikke nogen fiasko, og vi kunne i stedet bestemme apostrofens talehandlinger som håbe-fulde, men selverkendt håb-løse direktiver.

Inden vi går videre med direktiverne, skal det nævnes, at der også er apostrofer, der ikke er direktiver, men snarere etablerer, hvordan tingene forholder sig. Vi har således en art verdiktiver eller assertiver, når Ewald til sidst fortæller Moltke, på hvilken måde denne inspirerer ham: »Derfor, min ædleste M*** / Fylder du mægtig mit Bryst, og min Harpes / Sittrende Stræng« (91), eller når sjælen informeres om dens afmægtighed: »O faldne Siel, saa skal du aldrig/ Stride dig op til dit lyse Udspring« (97). Med sin uafgørlige pendlen mellem påstand og profeti kunne sidstnævnte dog også siges at falde uden for talehandlingsteoriens typologi eller, hvorfor ikke, anspore til en ny kategori. Medmindre man blot vil konstatere, at den udgør en mislykket talehandling, fordi den ikke opfylder vellykkethedsbetingelserne for assertiver (verificerbarhed).

På trods af det næsten aprioriske afkald på succes er det alligevel interessant at undersøge de verber, der er knyttet til apostrofens direktiver, den virkning, det svar eller den handlingsmåde, der efterspørges (eller frabedes), som adressaten poetisk forventes, bedes eller beordres til at give eller gøre (eller undlade). Tonefaldet kan rangere fra ironi til patos (sidstnævnte er i overtal), der varierer med graden af passion eller tab. Her spiller Ewald i hele spektret fra humoren i klagesangen over skødehunden over lejlighedsdigtenes »kunstige« følelser til den ægte sorg i Arnsbach og den presserende fortvivlelse i fortabelses- og dødsdigtenes. Det er ikke tilfældigt, men tværtimod meget tankevækkende, at Lausberg betegner apostrofen som »talerens patetiske fortvivlelsseskridt«.¹⁷

Til talehandlingsteoriens direktiv svarer grammatikkens imperativ, til trods for at taleren meget sjældent er den »situationsmægtige«, for at citere Lausbergs vidunderlige begreb (Lausberg 15). Rækken af poetiske direktiver indeholder befalinger, men jo først og fremmest en række udtryk for afmagt. Strikte ordrer er meget sjældne i poesi. Der står eksempelvis ikke megen magt bag den bøn, der er maskeret som ordre i »Udrust dig, Helt fra Golgatha!/ Løft høit dit røde Skjold« (106).

Til tider møder man imperativer, der ikke er rigtig bønfoldende, men alligevel heller ikke ikke er det. Her er vi i apostrofens mest patosfyldte område. En af mine personlige favoritter er »lad«, en meget diskret imperativ, som man også kunne kalde svag bøn eller svagt direktiv. Den kan henvendes til en anden person, som kan udføre den ønskede handling, men oftest er anden-personens interventionsevne og -vilje mere usikker. Således fx i »Et hengivent Ønske«:

O du, hvis Vink fremkaldte Myriader,
 Af Intets tause Nat til dig! –
 Du Cherubimers Ven! – du Støvets Fader! –
 O lad dit Smiil besøge mig! – (60).

Man kan bede om mangt og meget, Ewald beder først og fremmest om at blive anerkendt som sanger og om at blive frelst. Og ofte var det omtrent det samme for ham. Det ser vi eksempelvis i »Til Sielen«, som indeholder en lang række henvendelser til sjælen. Kun en gang, måske, er adressaten en anden, nemlig i strofe 27: »Men da, o Himmel! naar nu hans evige / Kierligheds Flamme vældig ompænder dig«. Det er tilsyneladende en henvendelse, men reelt en interjektion, som det fremgår af fortsættelsen: »O da skal Takkens ømme Vellyst / Fylde din Sang og din høie Harpe!« Og nu skærer jeg sidste strofe til: »Da skal din Taare høit, som Cherubers Chor, / Prise den Aand (...) som opløfter Faldne!« (100). Igen falder vægten på lovprisningen, sangerens eget bidrag, og det minder ikke så lidt om den »rasende Stolthed« og »svermerisk[e] Drøm« (99), som tidligere i digtet udgjorde sjælens hybris.

Sammenhængen mellem sang og frelse er også tydelig i »Rungsteds Lyksaligheder« (54-56). Efter fire strofes præsentation af landskabet vender Ewald sig i strofe fem til syv apostrofisk til »Du Høye«, »O Almagt!«, »O Verdeners Fader! / (...) Du Stærke! – Du Viise! – / Gud! (...) o Fader!«, men først og fremmest for at denne ophøjede instans kan se og anerkende sangeren: »See Støvet kan bære«. Strofe otte begynder

»Lyksalige Digter, / Som Glæden indbød til sin Hytte«. Intet verbum knyttes til den første vending, så den vibrerer imellem apostrofisk tiltale og adresseløst udråb, mellem digteren som guddommelig delegat og som autonomt geni.

Mest perspektivrig for apostrofens teori er måske den sidste strofe:

Men Du, som allene
Fremkaldte den Lyst af min Smerte,
Siig! – Kan min Camoene
Udbrede sin Fryd i dit Hierte? –
O siig mig, Veninde! –
Kan Sangens Gudinde,
Med smeltende Toner belønne det Skiød,
Hvoraft min Lyksalighed flød? –

Disse vers giver anledning til at betragte apostrofen i den sammenhæng, der hos Lausberg benævnes *exsuscitatio*. Den består af tre figurer, apostrofe, *interrogatio* og *exclamatio* (tiltale, retorisk spørgsmål, udråb; Lausberg 145). Netop disse tre figurer samarbejder om at bringe »Rungstedts Lyksaligheder« frem til sin vellykkede slutning. *Exsuscitatio* har at gøre med patos, den sigter mod at vække, bevæge og begejstre tilhørerne eller læseren. Dette konglomerat kan dirigere vores opmærksomhed hen imod det retoriske spørgsmål, som ikke er uden betydning for apostrofen.

Ja, er det ikke sådan, at alle spørgsmål i poesi i virkeligheden er retoriske? Det har været overset i diskussionen af apostrofe. Når alt kommer til alt, er det da interessant, for ikke at sige mistænkeligt, at den mest berømte af alle diskussioner af det retoriske spørgsmål, de Mans bemærkninger om Yeats' »Among School Children« i »Semiologi og retorik«, overhovedet ikke nævner apostrofen, men stiller sig tilfreds med at diskutere spørgsmålet i versene: »O chestnut-tree, great-rooted blossomer, / Are you the leaf, the blossom, or the bole? / O body swayed to music, O brightening glance, / How can we know the dancer from the dance?«. ¹⁸ Som de Man plejede at sige i sådan et tilfælde, er tavsheden et symptom på dybere forstyrrelser. Hvilke mon?

Noter

1. Johannes Ewald, *Udvalgte digte*, udg. Esther Kielberg, (København: DSL/Borgen 1998), s. 173, (herefter citeret i teksten).
2. Johannes Ewald, *Herr Panthakaks Historie · Levnet og Meeninger*, udg. Johnny Kondrup, (København: DSL/Borgen 1988), s. 116, (herefter LM).
3. Heinrich Lausberg, *Elemente der literarischen Rhetorik*, (München: Hueber 1963), s. 145, (herefter Lausberg). Hvor oversætter(e) ikke nævnes, er der tale om min oversættelse.
4. Jf. Valerie Cunningham: »apostrophe is, of course, the fundamental trope of prayer«, *In the Reading Gaol: Postmodernity, Texts and History* (Oxford: Blackwell 1994), s. 392.
5. Således hos Staffeldt: »send os i Sanders elskværdige Pryd / Fornuftdydens jordiske Lige, / Og Alt til Eet hensmeltes i / Et Havblik af skøn Sympathie«; og hos Oehlenschläger: »Kom Blomster! Vi høre tilsammen vi«.
6. Jonathan Culler, *The Pursuit of Signs*, (Ithaca: Cornell University Press 1981), s. 143, (herefter Culler).
7. I dansk sammenhæng er det værd at notere, at apostrofen er fraværende i Peer E. Sørensens ellers meget grundige katalogisering og fortolkning af de retoriske dimensioner hos Ewald, *Håb og erindring. Johannes Ewald i oplysningen* (1989).
8. Paul de Man, »Autobiography as De-facement«, *The Rhetoric of Romanticism*, (New York: Columbia Press 1984), ss. 67-81; »Hypogram and Inscription«, *The Resistance to Theory*, (Manchester University Press 1986), ss. 17-53, (herefter de Man).
9. T.S. Eliot, *On Poetry and Poets*, (London: Faber 1957), s. 97, (herefter Eliot).
10. I »Apostrophe in life and in Romantic art: everyday discourse, over-hearing, and poetic address« (*Style*, 36:3, 2002, ss. 363-385, herefter Richardson) har Alan Richardson indledt en kortlægning af adressater på kognitivt grundlag, skønt dette teoretiske tilhørsforhold ikke forekommer nødvendigt, hverken for hans eller for andres klassificeringer.
11. J. Douglas Kneale, »Romantic Aversions: Apostrophe Reconsidered«, *Rhetorical Traditions and British Romantic Literature*, red. Bialostosky and Needham, (Bloomington: Indiana University Press 1995), ss. 149-165. Det er interessant at tænke over apostrofens placering i tek-

stens udfoldede forløb (indledning, midten, slutningen, afsluttende). Er det en stærkt markeret vending? Man kunne nok sige, at apostrofen er mest virkningsfuld, når den ikke indleder et digt, men bryder. En profileret vending for at tiltale en fraværende ikke-læser vil ofte højne patos. Det har også betydning for apostrofens virkning om scenen for dens fremtræden er tykt eller tyndt beskrevet. »Rungstedts Lyksaligheder« og »Natte-Tanker« indeholder rimelig fyldige beskrivelser af situationen, men de tynde er egentlig mere kompatible med figuren, fx »Til Sielen«, »Udrust dig« eller »Haab og Erindring«.

12. Jf. Peer E. Sørensen om »Fragment« i »Poesiens inversion. Ewald, Rifbjerg og Højholt«, *Mere lys! Indblik i oplysningstiden i dansk litteratur og kultur*, red. Mads Julius Elf & Lasse Horne Kjøeldgaard, (København: Forlaget Spring 2002), ss. 129-146.
13. J.L. Austin, *Ord der virker*, oversat af John E. Andersen og Thomas Bredsdorff, (København: Gyldendal 1997)/*How To Do Things With Words*, (Oxford University Press 1975), s. 174f./155f., (herefter Austin). Oversættelsen modificeret.
14. John R. Searle, *Expression and Meaning*, (Cambridge University Press 1979), s. 8, (herefter Searle).
15. Om hensigten bag »styrende« talehandlinger skriver Searle andetsteds: »Alle styrende talehandlinger er udtryk for et ønske om, at lytteren skal udføre den handling, som styringen går ud på«, John R. Searle, *Psyke, sprog og samfund*, oversat af Hans Vejleskov, (København: Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag 2008 (1998)), s. 165f. På side 163-169 i dette værk får man den bedste kortfattede version på dansk af Searles opdaterede version af de fem talehandlings typer.
16. W.H. Auden, »In Memory of W.B. Yeats« (1940): »For poetry makes nothing happen«.
17. Heinrich Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik* (München: Hueber 1960), s. 375f.
18. Paul de Man, »Semiologi og retorik«, *Tekst og trope*, red. Lars Erslev Andersen & Hans Hauge, (Aarhus: Modtryk 1988), s. 37ff.